

TIDSKRIFT FÖR POLITISK FILOSOFI
NR 2 2018 | ÅRGÅNG 22

Bokförlaget THALES

SOMMAREN 2018 KOMMER vi att minnas som en av de varmas- te hittills, då vi njöt av medelhavsklimat och ändlösa soliga dagar. Samtidigt kunde en påtaglig oro skönjas, och i samband med det stora antalet skogsbränder runt om i Sverige var det som att många för första gången insåg att klimatförändringarna kommer att påverka även oss. Klimatförändringarna tar sig allt mer våldsamma uttryck. Förra året växte orkansäsongens stormar sig starkare över de allt varmare haven, och Harvey, Irma och Maria skapade förödelse där de drog fram över Nord- och Centralamerika. Blickar vi framåt kommer konsekvenserna att bli än mer påtagliga. Permafrosten i Sibirien smälter och frigör metan som har varit bunden i tundran, vilket ytterligare kommer att påskynda processen. Isarna vid polerna smälter i oroväckande fart vilket kommer att leda till stigande havsnivåer på sannolikt inte en utan flera meter, kanske redan innan seklets slut. Konsekvenserna för de miljarder människor som bor i lågt liggande kustzoner kommer att vara ödesdigra.

Genom att lyfta fram detta axplock av klimatförändringarnas konsekvenser menar jag inte att framstå som en domedagsprofet. Det finns fortfarande mycket vi kan göra. Men läget börjar bli akut. Klimatförändringarna sker nu och de är allvarliga. Vi kan inte fortsätta i samma spår utan förändring är nödvändig.

För att undvika en global katastrof krävs det att vi drar ner på utsläppen och därigenom saktar ner processerna, men vi måste också bemöta de problem som nu kan anses vara ofrånkomliga. Dessa två förhållningssätt till klimatförändringarna kallas på engelska för »mitigation» och »adaptation». Mitigation innebär att begränsa utsläpp. Adaptation, eller anpassning, innebär att genomföra såväl tekniska som institutionella åtgärder för att minska effekterna av klimatförändringarna (IPCC 2014). I nuläget har irreversibla processer inletts, så det räcker inte att skära ner på utsläppen. Även om vi kunde strypa utsläppen av växthusgaser helt och hållet har exem-

pelvis smältprocesser satt igång som kommer att pågå i flera sekler, och havsnivån kommer inte att sluta stiga förrän haven har nått ett balansläge gällande temperatur (Nicholls 2011). För att genomföra såväl begränsning av utsläpp som anpassning till klimatförändringarna krävs kollektiv handling.

Det är viktigt att förtydliga att det inte råder några som helst tvivel om att vi, mänskligheten, ligger bakom klimatförändringarna. Enligt en studie är 99,94% av all vetenskaplig litteratur på ämnet från 1991 till 2015 enig: klimatförändringarna beror på våra utsläpp av växthusgaser och på krympandet av koldioxidsänkor (Powell 2017). Det går alltså inte att förneka mänsklighetens kausala ansvar för klimatförändringarna. Således känns det rimligt att vi också har ett moraliskt ansvar för dem. Det är dock inte självklart hur detta ansvar kan tillskrivas. Ingens individuella utsläpp är tillräckliga för att påverka klimatet, utan klimatförändringarna uppstår genom våra aggregerade utsläpp. Likväl är det ingen som önskar och därmed aktivt arbetar för klimatförändringarna utan de kan ses som en negativ externalitet till att vi försöker leva ett så gott liv som möjligt. Den sortens situationer där oönskade kollektiva effekter uppstår och där det är svårt att tillskriva individer ansvar kallas ibland »the problem of many hands» (van de Poel m.fl. 2012). Är det så att klimatförändringarna är allas fel, men ingens ansvar? I den här texten kommer jag att försöka svara på den frågan genom att lyfta några exempel från litteraturen om kollektivt ansvar. Min genomgång kommer att vara bred snarare än djuplodad och fokus är att ge en översiktlig inblick i ämnet. Jag kommer inte att ha möjlighet att diskutera alla aspekter av kollektivt ansvar som är relevanta för klimatfrågan, men hoppas kunna försvara min intuition att vi som kollektiv är ansvariga för klimatförändringarna och att vi har en skyldighet att agera för att begränsa klimatförändringarnas effekter och konsekvenser i den mån det går.

Det finns två huvudsakliga aspekter av klimatproblemet som gör det intressant att diskutera kollektivt ansvar. Den första är att kollektiva agenter som stater, internationella organisationer och företag ofta står i centrum av klimatdebatten. Vi jämför länder för att se

vilket land som har störst klimatpåverkan och en skiljelinje skapas mellan det globala nord och syd. Inom klimatpolitikens allmänna språkbruk är kollektivt ansvar heller inget främmande. I FN:s ramkonvention om klimatförändringar (UNFCCC) från 1992 talas det om ett gemensamt men differentierat ansvar, vilket innebär att alla stater i någon utsträckning är ansvariga för att människor över hela jorden bidrar till utsläpp som skapar växthuseffekten, men att det finns stora skillnader mellan stater gällande per capita-utsläpp, ekonomisk utveckling, samt historiska och nu pågående initiativ för att minska utsläppen inom deras gränser (Vanderheiden 2011). Detta implicerar att stater tilldelas ansvar för det som dess invånare gör, det vill säga att stater bär ett kollektivt ansvar. Utöver det så är multinationella företag och organisationer viktiga aktörer på den internationella arenan och deras intressen drivs i klimatförhandlingar. Då dessa aktörer har en så pass central roll i klimatkursen är det av intresse att se om och i så fall hur ansvar kan tillskrivas dem.

Den andra aspekten är att enskilda individers handlingar inte nämnvärt påverkar klimatet, men att summan av många individers påverkan leder till en kollektivt orsakad skada. För att exemplifiera: även om jag själv skulle leva på det mest miljöovänliga sättet man kan tänka sig och dagligen flyga runt jorden ätandes nötkött så skulle min enskilda insats inte nämnvärt påverka klimatsystemen. Dessvärre är vi så många människor på jorden att våra ackumulerade utsläpp driver klimatförändringarna. Eftersom klimatförändringarna inte kan härledas till enskilda individer utan är ett resultat av många människors handlande över tid så är det svårt att tilldela ansvar (Vanderheiden 2006). Återigen känns det naturligt att fokusera på kollektivt ansvar men denna gång med utgångspunkt i kollektivet mänskligheten. Med mänskligheten menar jag alla levande människor. Det är såklart möjligt att utesluta exempelvis väldigt små barn eller människor som lever utanför civilisationen ur denna gemenskap, eftersom de på sin höjd har bidragit minimalt till klimatförändringarna. För enkelhetens skull tänker jag bortse från denna möjlighet och hävda att vi alla i någon mån, om än väldigt liten, kan anses vara medskyldiga. Vi, mänskligheten, skulle kunna

anses ha kollektivt orsakat klimatförändringarna. Därför är det en relevant frågeställning vilken roll mänskligheten har i att förhindra eller begränsa dem och deras konsekvenser.

Kollektivt ansvar liksom personligt ansvar och delat ansvar refererar i de flesta fall dels till kausalt ansvar för det som åsamkats och dels till klandervärdheten som tillskrivs för att ha orsakat skada. Att stater, företag och även mänskligheten som helhet har ett kausalt ansvar för sina bidrag till klimatförändringarna råder det som sagt inget tvivel om, men betyder det att dessa kollektiv också är klandervärda? Det skulle innebära att de själva, som enheter, bär ett ansvar som inte reduceras till de enskilda individerna i kollektivet. Är stater, företag och kanske även mänskligheten enade moraliska agenter? I dagligt tal uttrycker vi det ofta så, och för att få intuitionerna att gå ihop och för att kunna föra ett samtal om olika agents roller och ansvar i klimatförändringarnas tid är det alltså viktigt att kunna visa på om och i så fall hur organisationer som företag och stater har ansvar. Vi måste också bemöta frågan kring vilket ansvar vi alla, mänskligheten som helhet, har för klimatförändringarna. I längden vill vi också kunna visa på ett ansvar som innebär skyldigheter att agera mot klimatförändringarna och för en bättre framtid.

Det finns olika sorters kritik mot idén om kollektivt ansvar. En av de mest centrala är av metafysisk karaktär och pekar på att kollektiv inte kan tillskrivas moraliskt ansvar eftersom de inte kan anses uppfylla kraven på vad en moralisk agent ska vara; exempelvis att utföra avsiktliga handlingar, vara autonom, förstå eller motiveras av moraliska skäl eller ha reaktiva attityder. Bland andra Kutz (2000) driver tesen att endast individer kan respondera när en grupp ställs till svars, och att det ansvar som tillskrivs kollektiv därför reduceras till individerna och blir ett medlemsansvar. Kutz säger även att det är meningslöst att hålla grupper ansvariga då de inte kan känna kollektiva skuldkänslor. Gilbert (2002) argumenterar emot detta hävdandes att det är begränsande att utgå från individuella skuldkänslor när vi talar om kollektiv. Gilbert föreslår att kollektiva avsikter, trosföreställningar, handlingar och skuldkänslor visst är möjliga, åtminstone i de fall där kollektivets medlem-

mar är »gemensamt engagerade» (»jointly committed») att som en enhet göra något. Pettit (2004) argumenterar att grupper som lever upp till vissa formella krav (som har representationer, målsättningar och en funktionell organisation) inte bara har möjlighet att kollektivisera rationalitet och skapa ett enhetligt perspektiv, utan även att det ligger i deras egenintresse. Detta gör i så fall att de bör ses som moraliska agenter. Tollefsen (2003) utgår ifrån ett mer psykologiskt perspektiv. Vi har reaktiva reaktioner mot kollektiv (tänk på tobaksföretag och fotbollslag) som vi varken kan eller vill göra oss av med, och därför engagerar vi oss i dialog med dem. Denna dialog är med gruppen genom förespråkare av den, snarare än med förespråkarna själva. Tollefsen hävdar också att gruppers mål, strävanden och planer i någon mån kan likställas med gruppens avsikter eller intentionalitet. Därför kan och bör vi se grupper som moraliska agenter, även om argumentet till viss mån bygger på att ducka för de metafysiska frågeställningarna (Tollefsen 2003). Dessa argument tyder sammantaget på att vi åtminstone inte helt bör avfärda idén om kollektivt agentskap, åtminstone inte gällande grupper med tydlig struktur och beslutsprocess, såsom stater och företag.

En annan mer normativ kritik gäller att tillskrivandet av moraliskt ansvar och följaktligen sanktioner och bestraffningar till kollektiv är orättvist då det drabbar alla medlemmar lika även i de fall de olika individerna har bidragit i olika utsträckning till problemet. När vi ser på klimatdebatten är det tydligt att vi ofta drar alla medlemmar i kollektiv över samma kam. I praktiken utgår bedömningar av olika staters ansvar för klimatförändringarna från genomsnittliga utsläpp per capita, även om vissa medborgare i betydligt större utsträckning än andra bidrar till problematiken. Bland andra Harris (2009) påtalar en svaghet i det här systemet då det inte lyckas visa på skillnader mellan individers olika nivåer av utsläpp. Kritiken grundar sig i frågan om verkligen alla ska tilldelas samma skuld då de inte har bidragit lika mycket. Det är tydligt var kritiken kommer ifrån men en mer relevant fråga, tycker jag, är frågan huruvida de som har blivit orättvist behandlade inte har något ansvar alls i

egenskap av medlemmar av kollektivet. Ett argument för att medlemmar i kollektiv bär ansvar i egenskap av medlemmar bygger på det faktum att de tillhör en kultur och ett samhälle som har bidragit till problemen. Detta lyftes av Jaspers (1961) då han diskuterade den tyska skulden efter andra världskriget; det viktiga är inte vad man har gjort utan vem man är och vilka gemenskaper man tillhör. På så sätt är vi alla som bor i industrialiserade länder skyldiga för klimatförändringarna. Ett annat argument utgår ifrån att även om man inte själv har bidragit till problemet så bidrar man till att bibehålla systemen bakom den. Vi är då medskyldiga inte bara till vår direkta påverkan utan också till upprätthållandet av samhällen och de kulturer, sociala normer och policys som i sin tur påverkar oss (Vanderheiden 2011). Men är det rimligt att åläggas skuld i de fall man motsätter sig kollektivets handlingar? Kanske är det som Miller (2004) argumenterar, att det inte går att undgå kollektivt ansvar endast genom att uttrycka sitt missnöje eller rösta mot kollektivets omoraliska handlingar, utan att man bör ta alla rimliga och möjliga steg för att förhindra det utfall som man ogillar. Kopplat till klimatförändringarna, så kan jag vara ansvarig för den stora klimatpåverkan vi har i Sverige, även om jag skulle försöka undvika att flyga och äta kött, ifall jag inte har gjort mitt yttersta för att påverka samhället i rätt riktning. Självklart kan det vara så att individer i kollektivet har olika mycket ansvar, men likväl har de ansvar.

Detta är naturligtvis en oerhört förenklad sammanfattning av de argument som finns i försvar för den metafysiska möjligheten av och berättigandet av ett kollektivt ansvar, primärt gällande de kollektiva aktörer som har en viss sorts struktur. Argumenten ger en implikation att stater och företag skulle kunna tillskrivas moraliskt ansvar för deras bidrag till klimatförändringarna, vilket ligger i linje med mina intuitioner och det allmänna språkbruket. Nästa steg blir att undersöka om och i så fall hur det är möjligt att tillskriva mer löst strukturerade kollektiv utan gemensamma riktlinjer eller beslutsprocesser ett moraliskt ansvar, med mänsklighetens ansvar för klimatförändringarna i åtanke. Virginia Held (1970) är en som har tagit sig an utmaningen att tillskriva mer löst sammansatta grupper moraliskt

ansvar och argumenterar för att medlemmar i »godtyckliga samlingar» (»random collectives») kan anses klandervärda om de kunde ha undvikit skada tillsammans men valde att inte göra det. Held förutsätter att kollektiv kan utföra handlingar, och att de bör handla i särskilda fall, närmre bestämt i de fall när någon med rimliga moraliska uppfattningar kan se att handling krävs för att nå ett resultat som är tydligt fördelaktigt. Det exempel som hon utgår ifrån är ett där en människa blir misshandlad inför främlingar som varken har en relation till varandra eller till offret, men som tillsammans hade kunnat ingripa och stoppa misshandeln. Enligt Held så skulle ingen av dessa människor ensam kunna förhindra misshandeln, likväl är gruppen som helhet ansvarig för att misshandeln ägde rum eftersom de misslyckades med att omvandla sig till en organiserad grupp som kunde handla istället för att stå passiva (Held 1970). Detta är intressant i ett klimatsammanhang då en central fråga är just den avsaknad av organisering som kan leda till handling. Den uppgivenhet som klimataktivisterna visar handlar ofta om svårigheter människor har för att gå samman för att begränsa utsläppen. Det finns en attityd hos många att klimatet är något som de själva inte kan påverka, och därför kan det vara värdefullt att lyfta fram att vi har en skyldighet att åtminstone organisera oss för att kunna bemöta problemet.

Det är även möjligt att ta detta ett steg längre och visa på hur kollektivet mänskligheten kan tillskrivas ett framåtblickande ansvar. Bill Wringe (2010) utgår i sin diskussion från positiva rättigheter som vi alla har, olika sorters mänskliga rättigheter, och hävdar att dessa måste åtföljas av globala skyldigheter som faller på kollektivet som består av alla rationella agenter på jorden vid ett givet tillfälle. Han kallar detta det globala kollektivet. I sin text försvarar Wringe sin tes gentemot den uppenbara kritiken att det globala kollektivet inte kan ha moraliska skyldigheter eftersom det inte är en moralisk agent. Han gör det genom att föreslå att en moralisk skyldighet inte måste adresseras till den som håller den. När det finns en kollektiv skyldighet men ingen moralisk agent, får individerna en skyldighet att genomföra handlingar som kopplas till kollektivets ursprungliga skyldighet. Det skulle innebära att ifall vi kan tillskriva mänsklighe-

ten en skyldighet att bevara sig själv, så kan vi adressera skyldigheter på alla jordens invånare att agera för att infria den skyldigheten. Det ansvar som Wringe diskuterar skiljer sig från det bakåtblickande ansvar som vi hittills har behandlat. Ansvar, såväl individuellt som kollektivt, kan delas in i bakåtblickande och framåtblickande ansvar. Bakåtblickande ansvar fokuserar på vad en agent har orsakat för skada som den är moraliskt klandervärd för, och huvuddelen av den filosofiska debatten om kollektivt ansvar har behandlat detta. Framåtblickande ansvar å andra sidan fokuserar snarare på vad, om något, agenter bör göra för att bidra till en önskvärd utveckling. Det handlar alltså om att tillskriva agenter, och i detta fall kollektiva agenter, skyldigheter. Dessa skyldigheter gäller inte specifika handlingar utan en skyldighet att se till att ett önskvärt tillstånd uppstår. I vissa fall kan det vara så att det framåtblickande ansvaret inte faller på den som har orsakat skadan utan den som har bäst förutsättningar att ta sig an och lösa problemen. Istället för att utgå från kausala förklaringar kan vi utgå från att skadan är skedd, och att det finns ett behov av att kompensera de som är drabbade. Även om det känns fjärran att vi ska nå ett stadium där ett sådant upplägg accepteras, och att stater slutar utgå från vad som har skett och skiftar fokus till vad som behöver göras, är det hoppgivande att argument för att det skulle kunna ske existerar.

Inför de oerhörda utmaningar som klimatförändringarna kommer att innebära krävs storskaliga handlingar. Att det är möjligt att tillskriva kollektivt moraliskt ansvar för grupperns påverkan på klimatet känns avgörande för att motivera denna handling. I den här texten har jag visat på en del argument som förespråkar just detta. Jag har i stor grad låtit dem vara oemotsagda, med en förhoppning att i förlängningen kunna lägga fram ett mer robust försvar för kollektivt ansvar kopplat till klimatfrågorna, där även mänskligheten som helhet kan inbegripas. Det sagt ska vi vara försiktiga med att lägga för stort fokus på kollektivet och på så sätt missa individens ansvar i det hela. Till skillnad från bland andra Sinnott-Armstrong (2005) vill jag hävda att det är möjligt att inte bara lägga ansvar för klimatförändringarna på stater, utan också på individer. Även om

stater har ett moraliskt ansvar att bekämpa klimatförändringarna genom att exempelvis införa lagar och incitament som främjar ett visst beteende bör vi som individer också ta vårt ansvar att minska vår inverkan på klimatet. Det krävs betydligt mer än att vi bara omvandlar oss till kollektiv som kan skrida till handling för att kunna bemöta klimathotet. Men det är en annan diskussion.

→

Anna Wedin är doktorand vid avdelningen för filosofi, Kungliga Tekniska högskolan.

Referenser

- GILBERT, M. (2002) »Collective Guilt and Collective Guilt Feelings», *The Journal of Ethics* 6 (2): ss. 115–143.
- HARRIS, P. (2009) *World Ethics and Climate Change*, Edinburgh: Edinburgh University Press.
- HELD, V. (1970) »Can a Random Collection of Individuals be Responsible?», *Journal of Philosophy*, 67: ss. 471–481.
- IPCC (2014) *Climate Change 2014: Synthesis Report. Contribution of Working Groups I, II and III to the Fifth Assessment Report of the Intergovernmental Panel on Climate Change*, Geneva, Switzerland: IPCC.
- JASPERS, K. (1961) *The Question of German Guilt*, E.B. Ashton, New York: Capricorn.
- KUTZ, C. (2000) *Complicity*, Cambridge: Cambridge University Press.
- MILLER, D. (2004) »Holding Nations Responsible», *Ethics* 114(2): ss. 240–268.
- NICHOLLS, R.J. (2011) »Planning for the impacts of sea level rise», *Oceanography* 24(2): ss. 144–157.
- PETTIT, P. (2004) »Groups with Minds of Their Own», i: F. Schmitt (red.) *Socializing Metaphysics*, New York: Rowman and Littlefield, ss. 197–193.
- POWELL, J.L. (2017) »The Consensus on Anthropogenic Global Warming Matters», *Bulletin of Science, Technology and Society* 36(3): ss. 157–163.
- SINNOT-ARMSTRONG, W. (2005) »It's Not My Fault: Global Warming and Individual Moral Responsibility», i: S. Gardiner m.fl. (red.) *Climate Ethics: Essential Readings*, New York: Oxford University Press, ss. 332–346.
- TOLLEFSEN, D. (2003) »Participant Reactive Attitudes and Collective Responsibility», *Philosophical Explorations* 6(3): ss. 218–234.
- VAN DE POEL, I., J. N. FAHLQUIST, N. DOORN, S. ZWART & L. ROYAKKERS (2012) »The Problem of Many Hands: Climate Change as an Example», *Sci Eng Ethics* 18(1): ss. 49–67.
- VANDERHEIDEN, S. (2006) »Climate Change and the Challenge of Moral Responsibility», *Journal of Philosophical Research*, ss. 85–92.

- VANDERHEIDEN, S. (2011) »Climate Change and Collective Responsibility», *Moral Responsibility*, Library of Ethics and Applied Philosophy, ss. 201–218.
- WRINGE, B. (2010) »Global Obligations and the Agency Objection», *Ratio* 18(2): ss. 217–231.